

Chuhui, T. O. 2008. *Tovarystva «Prosvita» na Kharkivshchyni v XX — na pochatku XXI st. [«Prosvita» Societies in Kharkiv Region in XX — Early XXI Cent.]*. Avtoreferat dysertatsii kandydata nauk. Kharkivskiy natsionalnyi universytet imeni V. N. Karazina, Kharkiv.

Yatsyna, O. F. 2009. *Pedahohichna ta kulturno-osvitnia diialnist tovarystva «Prosvita» na Zakarpatti (1920–1939 rr.) [Pedagogical, Cultural and Educational Activities of the Society «Prosvita» in Zakarpattia (1920–1939)]*. Dysertatsiia kandydata nauk. Prykarpatskyy natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stefanyka, Ivano-Frankivsk.

Yatsiuk, O. 1996. *Tovarystvo «Prosvita» na Vinnychyni v 1906–1922 rr. [Society «Prosvita» in Vinnytsia Region in 1906–1922]. Prosvitnytskyi rukh na Podilli (1906–1923 rr.)*. Kamianets-Podilskiy. S. 57–62.

УДК 94(477)«1917/1920»(045)

DOI: 10.20535/2307-5244.51.2020.220180

I. М. Лебедєва

ORCID 0000-0003-4214-7302

Київський національний лінгвістичний університет

O. С. Комова

ORCID 0000-0001-6689-5140

Київський національний лінгвістичний університет

I. Lebedeva

Kyiv National Linguistic University

O. Komova

Kyiv National Linguistic University

НАСТРОЇ КОМАНДНОГО СКЛАДУ АРМІЇ УНР НА ТЛІ ПОЛІТИЧНОЇ КРИЗИ ВЕСНИ 1918 Р.

*The Mood of the Command Staff of the UPR Army Against
the Background of the Political Crisis in the Spring of 1918*

Статтю присвячено дослідженню політичних орієнтацій і вподобань командного складу армії Української Народної Республіки доби Центральної Ради напередодні гетьманського перевороту. Показано, що на настрої вищого офіцерського складу вплинула гостра міжпартійна боротьба, яку вели українські партії за владу. Зроблено висновок, що надмірна політизація була одним із чинників, який став на заваді створенню боєздатної армії УНР.

Ключові слова: Українська Центральна Рада, Українська Народна Республіка, Рада Народних Міністрів, військове будівництво, командний склад армії УНР, міжпартійна боротьба.

The article examines the political sympathies of the army command staff of the Ukrainian People's Republic under the Central Rada on the eve of the Het-

man's coup and shows the connection between the sentiments among the senior officers and the inter-party struggle of the Ukrainian parties for the state leadership. As a result there began a new stage in the intense inter-party struggle after the liberation of Kyiv from the Bolshevik troops and the return to the capital, where the leading parties that had initiated the establishment of the Central Rada and subsequent state-building processes were involved.

In the March of 1918, the UPSR, USDRP and UPSF negotiated the idea of formation of a governing coalition. It should be noted that the discussion had gone far beyond the dispute over the distribution of ministerial portfolios. The UPSF demanded the abandoning of the principle of the partisanship priority while the appointment to a senior positions, and the USDRP began an internal discussion on establishing the existing coalition. The new committee of the Council of People's Ministers lasted only for a month, when the ministers, members of the UPSF party, announced their withdrawal from the governing coalition, and therefore the government experienced a new crisis. The intransigence of the parties, the unwillingness to compromise, and the attempt to insist on one's opinion at any cost affected all the aspects of state-building, including the process of creating the UPR army. Ukrainian parties vied for the support of the senior officers, fought with the political opponents.

The article concludes that excessive politicization was one of the factors that hindered the creation of a combat-ready army of the Ukrainian People's Republic. The crisis in the OUN is the logical consequence of the politization of law enforcement structures. The authors claim that the perils of such process must be taken into consideration while establishing the modern approaches to nation and state building. A well-organized administration, an independent judiciary system, effective law enforcement, and a reliable army are the keys to state stability.

Keywords: the Ukrainian Central Rada, the Ukrainian People's Republic, the Council of People's Ministers, military development, command staff of the UPR army, inter-party struggle.

Доба Українських національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. перебуває в полі зору істориків ціле століття. Історіографічну базу почали формувати самі учасники подій, естафету підхопили вчені з української діаспори, а з 1990-х рр. цією проблематикою зацікавились і вітчизняні науковці. Серед значного історіографічного масиву особливе місце посідають праці, присвячені добі Центральної Ради, що має своє пояснення. З одного боку, М. Грушевський, В. Винниченко, С. Петлюра, П. Христюк та інші першими стали на шлях державотворення й домоглися реальних успіхів. Вони стояли біля витоків першої української демократичної держави. З іншого боку, останні три десятиліття існування незалежної України показали актуаль-

ність вивчення досвіду центральнорадівських діячів, які першими зіткнулися з проблемою розбудови демократичної держави в Україні.

Окрім того, можна простежити певну схожість процесів сучасності з тими, що мали місце у 1917–1918 рр. Сучасний політикум, на жаль, демонструє багато в чому деструктивну поведінку, робить схожі помилки і прорахунки, які свого часу призвели до політичної кризи весни 1918 р. й ліквідації Української Народної Республіки. На це, як і століття тому, наклалося військове протистояння з Російською Федерацією, котра анексувала Крим та всіяко підтримує сепаратистські виступи на Сході України. Отже, і в 1917–1918 рр., й на сучасному етапі українська державницька еліта вирішує схожі проблеми, а тому варто пильніше вивчати досвід попередників.

Серед комплексу об'єктивних і суб'єктивних факторів, які посприяли успіху гетьманського перевороту 29 квітня 1918 р., вагоме місце посідали помилки і прорахунки українського політикуму у військовому будівництві. Нині існує багато праць, присвячених як вивченню різних аспектів цього процесу, так і персоналіям. Ця проблематика була в колі наукових інтересів, зокрема, В. Солдатенка (Солдатенко, В. Ф. 1992; Солдатенко, В. Ф., 1992), В. Голубка (Голубко, В. 1997), Я. Тинченка (Тинченко, Я. 2007; Тинченко, Я. 2009, Тинченко, Я. 2011), В. Лободаєва (Лободаєв, В. 2010), О. Кудлай (Кудлай, О. 2016), Є. Пінака, М. Чмиря (Пінак, Є. & Чмир, М. 2017) та ін. Проблематика військового будівництва УНР доби Центральної Ради (УЦР) розглядається й у загальних працях, наприклад у колективній монографії «Військове будівництво в Україні у ХХ ст.: історичний нарис, події портрети» (Кузьмук, О. І. (ред.). 2010). Окремі праці присвячено аналізу помилок і прорахунків, які зробили українські лідери у військовому будівництві (Філаретова, Л. & Гребенюк, О. 2012; Матяшук, В. П. 2007). Але далеко не всі аспекти даної проблематики знайшли належне висвітлення. Зокрема, здається актуальним звернути увагу на те, як політична криза весни 1918 р. позначилася на військовому будівництві.

Специфіка зазначеної проблеми визначила й вибір відповідного інструментарію наукового пошуку. Передусім варто назвати принципи історизму й об'єктивності, перший з яких потребує пізнавати явища з урахуванням історичних умов їхнього існування. На наш погляд, те, що в критичний момент державного перевороту командний склад армії УНР виявився поділеним на політичні табори, слід розглядати в контексті загальнополітичного протистояння, у яке занурилися політичні табори навесні 1918 р. Окрім того, було застосовано універсальні методи наукового аналізу й синтезу та спеціальні методи історичних досліджень, зокрема проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний, біографічний.

Мета даної статті — висвітлити вплив нестабільної політичної ситуації в УНР на настрої командного складу армії УНР напередодні гетьмансько-

го перевороту. Автори поставили своїми завданнями розглянути причини політичної кризи в УНР навесні 1918 р. та показати різні позиції провідних українських партій щодо принципів формування владних структур, які призвели до надмірної політизації у керівництві республіки, зокрема й у вищому командному складі армії. Це стало однією з причин історичної поразки Центральної Ради.

Зазвичай лідерам Центральної Ради закидають нерозуміння того, що створення боєздатної армії — важлива складова державотворення (Кудлай, О. 2016, с. 3–4). Справді, українські партії соціалістичної орієнтації, що визначали політику УЦР (УСДРП, УПСР, УПСР), не одразу зрозуміли, що власна армія є однією з фундаментальних основ державності. Але недостатня увага до військового будівництва характерна радше для літа — осені 1917 р. Катастрофа зими 1917–1918 рр. яскраво продемонструвала хибність такої позиції. Після повернення до Києва на початку березня 1918 р., керівництво УНР енергійно взялося до військового будівництва.

В новому складі Ради Народних Міністрів посаду військового міністра і одночасно міністра морських справ посідав О. Жуковський — один з провідних діячів УПСР. Полковник Жуковський був кадровим офіцером, який розумів необхідність у власній боєздатній армії. Він узявся розробляти відповідні законопроекти, не чекаючи свого остаточного затвердження на посаді. Власне бачення основних напрямів військової політики Жуковський оприлюднив на засіданні уряду 15 березня 1918 р., майже повністю присвяченому будівництву збройних сил УНР, і знайшов підтримку інших міністрів¹. Але виконати накреслені плани за наступні півтора місяці він та його однодумці не встигли. Процес перервав гетьманський переворот, Центральна Рада та її уряд зійшли з історичної сцени.

Серед низки причин того, чому власна армія створювалася повільно, була надмірна політизація цього процесу. Причому ситуація з розбудовою власної армії віддзеркалювала загальнополітичні процеси в державі.

У березні — квітні 1918 р. не припинялося гостре політичне протистояння між провідними українськими партіями щодо складу урядової коаліції. Партія українських есерів, яка після демісії В. Винниченка в січні 1918 р. нарешті виборолла право формувати уряд, не бажала поступатися позиціями. УПСР наполягала, по-перше, на власній кандидатурі прем'єра — В'ячеслава Голубовича, а по-друге, на реалізації своєї партійної програми, незважаючи на присутність окупаційних військ у країні та втрату авторитету серед населення. Понад те, вона розраховувала на коаліцію з УСДРП та партіями національних меншин соціалістичного спрямування². Водночас УПСФ, яка становила помірковане крило уряду восени 1917 р., українські есери бачити в коаліції не бажали.

¹ Українська Центральна Рада: Документи і матеріали. Т. 2. К. : Наукова думка, 1997. С. 205–206.

² Нова рада. 1918. 14 березня. С. 2.

Українські есефи категорично не погоджувалися з есерівськими планами. Гостра дискусія розгорнулася уже на початку березня 1918 р. Позиція УПСФ базувалася на двох положеннях. По-перше, Центральний комітет партії категорично наполягав на тому, що уряд, утворений «з лона однієї української партії», не може бути дієздатним і адекватно представляти українське суспільство. До того ж Рада Народних Міністрів мала представляти коаліцію всіх партій, представлених у Малій Раді¹. Другим принципом була відмова від пріоритету партійності на користь ділових якостей. Як завжди яскраво та емоційно про це заявив лідер УПСФ С. Єфремов, закликавши припинити вимірювати «соціалістичність [міністрів] на партійних градусниках»². Таким чином, УПСФ поставила на порядок денний проблему зміни підвалин формування Ради Народних Міністрів.

Для українських есерів така дискусія була неприйнятною й загрозовою. По-перше, УПСР була молодією партією, її члени відзначалися радикальними поглядами, але не мали достатнього політичного досвіду. Більшості українських міністрів навесні 1918 р. не виповнилося й 40 років. З іншого боку, той кредит суспільної довіри, який мали українські есери влітку 1917 р., через рік виявився розтраченим. По-третє, партії національних меншин навесні 1918 р. дистанціювалися від урядової політики. Вони вже не наполягали на третині урядових портфелів, лише делегували своїх представників на посади міністрів єврейських, російських і польських справ. Окрім того, УПСР також виступила з критикою есерівського уряду, вважаючи, що його політика призвела до загрози державності України³. Таким чином, для УПСР ставала критично важливою позиція, яку займе УСДРП.

Але українські соціал-демократи, попри важливість і навіть критичність моменту, занурились у партійну дискусію з приводу своєї участі в урядовій коаліції, що вилілася в дебати з таких важливих питань, як визначення сучасного моменту й зміна тактики. Конфлікт зачепив керівництво партії: фракція УСДРП у Малій Раді висловилася проти делегування своїх представників на міністерські посади, а Центральний комітет дотримувався протилежної думки. Незначною більшістю, передусім під тиском М. Порша і М. Ткаченка, перемогла компромісна позиція, й УСДРП погодилася на міністерські портфелі⁴.

Нарешті наприкінці березня 1918 р. кандидатури міністрів було узгоджено, а новий склад Ради Народних Міністрів затверджено. Як і очікувалося, більшість міністерських портфелів отримали українські есери, а прем'єром залишився В. Голубович. Від УСДРП до складу уряду ввійшли М. Ткачен-

¹ Нова рада. 1918. 8 березня. С. 2.

² Нова рада. 1918. 24 березня. С. 1.

³ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО), ф. 1115, оп. 1, спр. 11, арк. 75, 78, 107.

⁴ Робітничка газета. 1918. 20 квітня. С. 2.

ко та Л. Михайлів, хоча останнього призначили тільки виконувачем обов'язків міністра праці, що свідчить про коливання в партії (посада очільника міністерства праці вважалася креатурою УСДРП). УПСС делегувала Г. Сидоренка й Д. Симоніва. Не змогли обійтись українські есери і без УПСФ: міністерські посади посіли В. Прокопович, С. Шелухін, І. Фещенко-Чопівський. Партії національних меншин також делегували своїх представників (В. Лацький, Д. Одинець, М. Міцкевич).

Отже, дискусії, перемовини, узгодження кандидатур зайняли майже місяць дорогоцінного часу. А ще через місяць Рада Народних Міністрів опинилася на порозі чергової кризи, ініціатором якої була УПСФ. 27 квітня 1918 р., за два дні до гетьманського перевороту, міністри-есефи склали з себе повноваження, мотивуючи це відсутністю програми дій уряду. Вони наголосили на тому, що саме вироблення такої декларації було умовою входу УПСФ до урядової коаліції, і звинуватили есерівську більшість у невиконанні зобов'язань¹.

УСДРП теж не змогла подолати конфлікт у своєму середовищі. Частина керівників українських есдеків й далі висловлювала сумніви в прийнятому рішенні. А наприкінці квітня нового імпульсу суперечкам надав перший голова Генерального Секретаріату В. Винниченко, який повернувся до Києва. Він одразу занурився у політичну боротьбу, посиливши позиції тієї частини УСДРП, яка вважала, що настав період реакції, а отже потрібно посилити роботу в партійних організаціях і не брати на себе відповідальність за урядовий курс. До гетьманського перевороту українські есдеки так і не ухвалили остаточного рішення з цього питання, вирішивши винести його на V партійний з'їзд, запланований на травень².

Не було злагоди та єдності позицій і всередині УПСР. Частина очільників партії (В. Голубович, О. Жуковський, П. Христюк) за кілька днів до перевороту на засіданні Центрального комітету виступила за корегування урядового курсу в бік «шляху більш життєвого — буржуазно-демократичного»³. Але голос поміркованих партійців не було почуто. Понад те, радикальне крило УПСР не стільки прагнуло виправити ситуацію, скільки готувалося до майбутньої підпільної роботи. Про це, зокрема, згадує міністр земельних і продовольчих справ М. Ковалевський. Він ще 27 квітня перейшов на нелегальне становище, отримавши перед цим у банку 5 млн. крб., які уряд призначив на проведення аграрної реформи (Ковалевський, М. 1960, с. 476–477).

Таким чином, навесні 1918 р. український політикум повернувся до практики гострого протистояння: лідери УПСР змагалися за владу з представниками УСДРП, УПСФ, УПСС. Водночас партії соціалістичного спектру

¹ Українська Центральна Рада: Документи і матеріали. Т. 2. К. : Наукова думка, 1997. С. 313.

² Робітнича газета. 1918. 27 квітня. С. 4.

³ ЦДАВО України, ф. 3543, оп. 2, спр. 1, арк. 108 зв. — 109.

(за винятком частини проводу УПСФ) не прагнули порозумітися з консервативними силами в Україні, такими, як УДХП, Громадою, Спілкою землевласників, ПРОТОФІСом.

Внаслідок цього в країні зростала політична напруга, гальмувалися реформи в економіці, державному будівництві, соціальній та військовій сферах. Небезпеку посилювали слабкість адміністративної влади на місцях, перебування на теренах республіки багатотисячного військового контингенту союзників — Німеччини та Австро-Угорщини. Давалася взнаки й відсутність власної, добре організованої армії, спроможної звільнити підконтрольну більшовикам територію УНР. Партійні чвари, несхильність до компромісів, партійне доктринерство не могли вплинути на створення боєздатної армії, тим більше, що під час призначення на посади принципу партійної належності надавалося пріоритетне значення.

В умовах кризи збільшилася політична диференціація серед українських козаків і старшин. Порівняно з 1917 р., коли серед старшинства в Україні більшість становили політично нейтральні офіцери колишньої російської армії, протягом зими 1918 р. ситуація кардинально змінилась. У процесі розкладу старої російської армії, зростання дезорганізації фронту й тилу, наростання соціальної та правової дискримінації, поширення репресій проти кадрових військових з боку нових політичних провідників (особливо в підконтрольних більшовикам районах України) суперечлива політика у військовому будівництві змусила багатьох кадрових офіцерів зробити свій політичний вибір. Частина з них поповнила лави Червоної Армії (як добровольці або як примусово мобілізовані). Дехто, подібно до командувача Румунського фронту генерал-полковника Д. Щербачова та полковника М. Дроздовського — засновника 1-ї окремої бригади російських добровольців Румунського фронту, приєдналися до «білого руху» і вступили до лав Добровольчої армії або до інших формувань, що боролися проти більшовиків (Омельянович-Павленко, М. 2007, с. 84–85).

Багато офіцерів з етнічних українців і народжених в Україні представників інших національностей виявляли готовність служити в її Збройних силах. Серед них були й ті, хто поділяв республіканські ідеї, й ті, хто мав консервативні погляди, а також безпартійні, котрі пов'язували своє майбутнє з Україною. При цьому мотиви вступу до лав української армії чи поновлення в них у кожного з них були різними. Серед них можна назвати патріотичні переконання, певні кар'єрні плани, суто меркантильні інтереси, складні життєві обставини. Окрім уже відомих особистостей — генералів О. Астафієва (Остапури-Степового), О. Осецького, В. Бронського, О. Грекова, Л. Кондратовича, М. Омельяновича-Павленка, полковників П. Болбочана, О. Загородського, О. Удовиченка, О. Козьми, О. Глинського, В. Павленка, підполковників В. Матяшевича, О. Сливинського, Є. Коновальця, очільника Київського

вільного козацтва інженера М. Ковенка, до розбудови української армії долучилися генерали З. Натієв, М. Коваль-Медзвецький, Л. Кірпотенко, О. Кушакевич, А. Масляний, В. Буйницький, В. Адамович, О. Галкін, С. Дельвіг, М. Какурін, В. Стойкін, військовий суддя 8-ї армії Південно-Західного фронту В. Буйницький¹ (Коляничук, О. & Литвин, М., & Науменко, К. 1995, с. 72, 125, 204, 205, 239, 246). Важливі командні посади у Військовому міністерстві, управліннях і відділах Генерального, Головного штабів, в корпусах та Осібній армії також посіли генерали П. Єрошевич, Л. Дроздовський та багато інших штаб- та обер-офіцерів (Комова, О. С. 2001, с. 71–74).

За їхні симпатії й прихильність навесні 1918 р. розгорнулася запекла боротьба різних політичних сил. З іншого боку, керівники УНР намагалися позбутися політичних опонентів. Так, члени урядової коаліції доклали чимало зусиль для усунення від керівництва військовим рухом отамана С. Петлюри, домоглися відправки на фронт П. Болбочана, не надали можливість повернутися до активної військово-організаційної роботи старшинам-самостійникам, таким, як М. Міхновський, І. Луценко. Через безпідставні підозри у зраді від керівництва Синьожупанною дивізією наказом військового міністра було усунено генерала В. Зелінського, а згодом розформували й саму дивізію.

Чимало запитань викликала й певна упередженість військового та політичного керівництва до очільників формацій вільного козацтва (М. Шинкаря, С. Шемета тощо). Багато старшин — активних учасників національно-демократичної революції — через свої політичні переконання, партійну належність, незгоду з принципами державної політики нової більшості в УЦР опинилися в опозиційному таборі. На жаль, це не змусило колишніх союзників по демократичній коаліції відмовитися від протистояння.

Доволі значну частину українських вояків становили консервативне офіцество, військові чиновники, командири добровольчих загонів, які взяли участь у підготовці державного перевороту й виступили на боці майбутнього гетьмана, генерал-лейтенанта П. Скоропадського (генерал О. Рогоза, полковники В. Дашкевич-Горбацький, М. Глинський, М. Аркас, О. Сахно-Устимович, І. Полтавець-Остряниця та інші). Наприкінці березня 1918 р. з ініціативи П. Скоропадського було засновано консервативну політичну організацію — Українську народну громаду. В співпраці з керівництвом Спілки землевласників (М. Устимович, В. Кочубей та інші) й УДХП (братами Шеметами, В. Липинским), з провідниками Генеральної козацької ради Українського вільного козацтва, старшинами 1-го Українського корпусу, офіцерами Українського Генерального та Головного штабів та за згодою австро-німецького командування до кінця квітня 1918 р. П. Скоропадський зміг підготувати й провести державний переворот (Любовець, О. М. 2005, с. 106–110).

¹ ЦДАВО України, ф. 3543, оп. 2, арк. 69 зв., 71, 74 зв.

Слід зазначити, що серед тих, кого керівництво Військового міністерства зараховувало до послідовних прихильників УЦР, знайшлося чимало командирів, які з перших днів перевороту пропонували свої послуги Гетьману. Серед них виділяється постать товариша військового міністра, генерал-майора О. Грекова, який претендував на посаду військового міністра Української Держави. Неоднозначною була й позиція начальника Генерального штабу, полковника О. Сливинського. Сучасні дослідження архівних документів дають підстави вважати, що протягом квітня — травня 1918 р. О. Сливинський одночасно провадив перемовини про майбутню співпрацю як з П. Скоропадським, так і з керівниками УПСФ (у кадрових пропозиціях есефів щодо складу коаліційного уряду, представлених на розгляд очільнику гетьманського уряду М. Василенку, кандидатуру О. Сливинського пропонували на посаду військового міністра) (Скоропадський, П. 2019, с. 261; Горбатюк, М. С. 2009, с. 55–56).

Як бачимо, мало хто з українських політиків тоді усвідомлював негативні наслідки надмірної політизації армії й посилення розколу серед командування, найнебезпечнішим з яких була втрата можливості створити консолідовану, боєздатну армію як запоруку існування суверенної України. Жоден з них так і не зрозумів, що, постійно розхитуючи політичну ситуацію в державі, знищуючи опонентів за допомогою армії й ворожих до України держав, програють усі. Мине лише кілька місяців, і буде вочевидь зрозумілим, що через негативні наслідки вузькопартійної політики Центральної Ради захищати її від загрози державного перевороту виявилось нікому. Як показали подальші події, після відсторонення УЦР від влади гетьманський уряд не спромігся зупинити наростання суспільно-економічної та політичної кризи. Країна доволі швидко опинилася на новому етапі громадянського протистояння, яке переросло у збройний конфлікт між Гетьманатом і Директорією. Більшість командирів, які відмовилися підтримувати Центральну Раду, захищати Гетьманат теж не збиралися.

Підсумовуючи, варто констатувати, що державна влада, яка розраховує на підтримку виборців і збирається керувати країною в довгостроковій перспективі, має бути відповідальною перед народом, ставити загальнонаціональні інтереси вище від партійних, сприяти досягненню консолідації в суспільстві, проводити системні реформи в усіх галузях життя, працюючи на випередження подій. Сучасним керівникам не слід забувати про ті небезпеки, які може спричинити надмірна політизація силових структур. Натомість, наявність добре організованого апарату управління, незалежного судочинства, дієвих правоохоронних органів і надійної армії є запорукою стабільності держави.

Голубко, В. 1997. *Армія УНР 1917–1918 рр. Утворення та боротьба за державу*. Львів: Кальварія.

Горбатюк, М. С. 2009. Українські ліберали у політичній системі українського консерватизму епохи гетьмана Павла Скоропадського (29 квітня — 14 грудня 1918 р.). *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Історія, економіка, філософія»*. № 15. С. 55–56.

Ковалевський, М. 1960. *При джерелах боротьби: Спомини, враження, рефлексії*. Інсбрук: Накладом М. Ковалевської.

Колянчук, О. & Литвин, М. & Науменко, К. 1995. *Генералітет українських визвольних змагань: Біографи генералів та адміралів українських військових формацій першої половини ХХ століття*. Львів: Інститут українознавства.

Комова, О. С. 2001. Кадровий склад та командні інституції армії УНР в період підготовки військово-адміністративної реформи (березень — квітень 1918 р.). *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Історія, економіка, філософія»*. № 5. С. 71–94.

Кудлай, О. 2016. *Формування вищих органів управління у сфері військового будівництва УНР (червень 1917 — квітень 1918 рр.)*. Київ: Інститут історії України НАН України.

Кузьмук, О. І. ред. 2001. *Військове будівництво в Україні у ХХ столітті: історичний нарис, події портрети*. Київ: Ін Юре.

Лободаєв, В. 2010. *Революційна стихія: вільнокозацький рух в Україні 1917–1918 рр.* Київ: Темпора.

Любовець, О. М. 2005. *Українські партії й політичні альтернативи 1917–1920 років*. Київ: Основа.

Матяшук, В. П. 2007. Помилки військової політики М. Грушевського як голови Центральної Ради. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. № 584. С. 107–112.

Омелянчик-Павленко, М. 2007. *Спогади командарма (1917–1918)*. Київ: Темпора.

Пінак, Є. & Чмир М. 2017. *Військо Української революції 1917–1921 років*. Харків: Клуб Сімейного Дозвілля.

Скоропадський, П. 2019. *Спомини: кінець 1917 — грудень 1918 року*. Київ: Темпора.

Солдатенко, В. Ф. 1992. Збройні сили в Україні (грудень 1917 р. — квітень 1918 р.). *Український історичний журнал*. № 12. С. 42–59.

Солдатенко, В. Ф. 1992. Становлення української державності і проблема збройних сил (березень 1917 — квітень 1918 рр.). *Український історичний журнал*. № 5. С. 38–51.

Тинченко, Я. 2007. *Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)*. Київ: Темпора.

Тинченко, Я. 2011. *Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)*. Кн. II. Київ: Темпора.

Тинченко, Я. 2009. *Українські збройні сили: березень 1917 — листопад 1918 р. (організація, чисельність, бойові дії)*. Київ: Темпора.

Філаретова, Л. & Гребенок, О. 2012. Прорахунки української влади у сфері військового будівництва в період національно-визвольних змагань 1917 р. *Питання історії України*. № 15. С. 33–36.

Holubko, V. 1997. *Armiia UNR 1917–1918 rr. Utvorennia ta borotba za derzhavu [Army of the Ukrainian People's Republic 1917–1918. Formation and Struggle for the State]*. Lviv: Kalvariia. [in Ukrainian]

Horbatiuk, M. S. 2009. Ukrainski liberaly u politychnii systemi ukraïnskoho konservatyizmu epokhy hetmana Pavla Skoropadskoho (29 kvitnia — 14 hrudnia 1918 r.) [Ukrainian Liberals in the Political System of Ukrainian Conservatism of the Era of Hetman Pavlo Skoropadsky (April 29 — December 14, 1918)]. *Visnyk Kyïvskoho natsionalnoho linhvystychnoho universytetu. Seriia «Istoriia, ekonomika, filosofia»*. № 15. S. 55–56. [in Ukrainian]

Kovalevskyyi, M. 1960. *Pry dzherelakh borotby: Spomyny, vrazhennia, refleksii* [At the Sources of Struggle: Memories, Impressions, Reflections]. Insbruk: Nakladom M. Kovalevskoi. [in Ukrainian]

Kolianchuk, O. & Lytvyn, M. & Naumenko, K. 1995. *Heneralitet ukraïnskyykh vyzvolnykh zmahani: Biohramy heneraliv ta admiraliv ukraïnskyykh viiskovykh formatsii pershoi polovyny XX stolittia* [Generality of Ukrainian Liberation Struggles: Biographies of Generals and Admirals of Ukrainian Military Formations of the First Half of the 20th Century]. Lviv: Instytut ukraïnoznavstva. [in Ukrainian]

Komova, O. S. 2001. Kadrovyyi sklad ta komandni instytutsii armii UNR v period pidhotovky viiskovo-administratyvnoi reformy (berezen — kviten 1918 r.) [Personnel and Command Institutions of the UPR Army During the Preparation of Military-Administrative Reform (March — April 1918)]. *Visnyk Kyïvskoho natsionalnoho linhvystychnoho universytetu. Seriia «Istoriia, ekonomika, filosofia»*. № 5. S. 71–94. [in Ukrainian]

Kudlai, O. 2016. *Formuvannia vyshchyykh orhaniv upravlinnia u sferi viiskovoho budivnytstva UNR (cherven 1917 — kviten 1918 rr.)* [Formation of Higher Governing Bodies in the Field of Military Construction of the Ukrainian People's Republic (June 1917 — April 1918)]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian]

Kuzmuk, O. I., red. 2001. *Viiskove budivnytstvo v Ukraini u XX stolitti: istorychnyi narys, podii portrety* [Military Construction in Ukraine in the 20th Century: Historical Essay, Events, Portraits]. Kyiv: In Yure. [in Ukrainian]

Lobodaiev, V. 2010. *Revoliutsiina stykhiia: vilnokozatskyi rukh v Ukraini 1917–1918 rr.* [Revolutionary Element: the Free Cossack Movement in Ukraine in 1917–1918]. Kyiv: Tempora. [in Ukrainian]

Liubovets, O. M. 2005. *Ukrainski partii y politychni alternatyvy 1917–1920 rokiv* [Ukrainian Parties and Political Alternatives of 1917–1920]. Kyiv: Osnova. [in Ukrainian]

Matiashuk, V. P. 2007. Pomylyky viiskovoi polityky M. Hrushevskoho yak holovy Tsentralnoi Rady [Mistakes in the Military Policy of M. Hrushevsky as Chairman of the Central Council]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnikha»*. № 584. S. 107–112. [in Ukrainian]

Omelianovych-Pavlenko, M. 2007. *Spohady komandarma (1917–1918)* [Memoirs of a Commander (1917–1918)]. Kyiv: Tempora. [in Ukrainian]

Pinak, Ye. & Chmyr M. 2017. *Viisko Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rokiv* [Army of the Ukrainian Revolution of 1917–1921]. Kharkiv: Klub Simeinoho Dozwillia. [in Ukrainian]

Skoropadskyyi, P. 2019. Spomyny: kinets 1917 — hruden 1918 roku [Memories: the end of 1917 — December 1918]. Kyiv: Tempora. [in Ukrainian]

Soldatenko, V. F. 1992. Zbroini syly v Ukraini (hruden 1917 r. — kviten 1918 r.) [Armed Forces in Ukraine (December 1917 — April 1918)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. № 12. S. 42–59. [in Ukrainian]

Soldatenko, V. F. 1992. Stanovlennia ukraïnskoi derzhavnosti i problema zbroinykh syl (berezen 1917 — kviten 1918 rr.) [Formation of Ukrainian statehood and the problem of the armed forces (March 1917 — April 1918)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. № 5. S. 38–51. [in Ukrainian]

Tynchenko, Ya. 2007. *Ofiterskyi korpus Armii Ukrainskoi Narodnoi Respubliky (1917–1921)* [Officer Corps of the Army of the Ukrainian People's Republic (1917–1921)]. Kyiv: Tempora. [in Ukrainian]

Tynchenko, Ya. 2011. *Ofiterskyi korpus Armii Ukrainskoi Narodnoi Respubliky (1917–1921)* [Officer Corps of the Army of the Ukrainian People's Republic (1917–1921)]. Кн. II. Kyiv: Tempora. [in Ukrainian]

Tynchenko, Ya. 2009. *Ukrainski zbroini syly: berezen 1917 — lystopad 1918 r. (orhanizatsiia, chyselnist, boiovi dii)* [Ukrainian Armed Forces: March 1917 — November 1918 (Organization, Number; Hostilities)]. Kyiv: Tempora. [in Ukrainian]

Filaretova, L. & Hrebeniuk, O. 2012. Prorakhunky ukraïnskoi vlady u sferi viiskovoho budivnytstva v period natsionalno-vyzvolnykh zmahan 1917 r. [Blunders of the Ukrainian Government in the Field of Military Construction During the National Liberation Struggle of 1917]. *Pytannia istorii Ukrainy*. № 15. S. 33–36. [in Ukrainian]

УДК: 37.091.12-051:316.342.5](477.52)«192»

DOI: 10.20535/2307-5244.51.2020.220181

Н. М. Петренко

ORCID: 0000-0003-3781-6372

*Глухівський національний педагогічний університет
ім. О. Довженка*

N. Petrenko

Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University

**ВЧИТЕЛІ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ
СУМЩИНИ 1920-Х — ПОЧАТКУ 1930-Х РР.:
ПРОСОПОГРАФІЧНИЙ ПОРТРЕТ**

*Adult Primary Education Teachers of Sumy Region
of the 1920's — Early 1930's: Prosopographic Portrait*

Автор статті на основі наукової літератури та документів Державного архіву Сумської обл. створила просопографічний портрет учителя початкової освіти дорослих на Сумщині 1920-х — початку 1930-х рр. Документальною базою дослідження є офіційні папери, що допомагають репрезентувати пересічного вчителя на тлі соціальних, економічних і політичних процесів. Авторка провела дослідження, засновуючись на самостійно розробленій анкеті, яка дала змогу зібрати й проаналізувати інформацію з особових справ учителів, віднайдених у Державному архіві Сумської обл. Завдяки цьому було опрацьовано понад 100 особових документів учителів системи освіти для дорослих, узагальнено інформацію за різними критеріями, такими як стать, вік, рівень освіти, соціальне, економічне становище, політичні уподобання.